

Andrzej Stroynowski

Uniwersytet im. Jana Długosza
w Częstochowie

ORCID 0000-0002-4747-3636

Czy w epoce stanisławowskiej wybitnemu oratorstwu sejmowemu magnatów towarzyszyły podobne osiągnięcia w akcjach sejmikowych?

Słowa kluczowe: magnateria, oratorstwo sejmowe, sejmiki, Stanisław August Poniatowski, Rzeczpospolita XVIII w.

Tytułowe pytanie może budzić zaskoczenie, ponieważ z reguły oczekujemy przedstawienia pełnej odpowiedzi na wcześniej zarysowany problem badawczy. O takim ograniczeniu zdecydował jednak brak badań szczegółowych, podejmujących próbę połączonej analizy życia sejmikowego i sejmowego. Jeszcze mniej uwagi poświęca się kwestii wpływu sprawności oratorskiej na przebieg obrad sejmu, czy na wyniki sejmikowych zmagania, co występowało w klasycznych już pracach, poświęconych najwybitniejszym parlamentarzystom XVI w., którzy potrafili łączyć talent oratorstwa sejmowego z umiejętnością prowadzenia akcji sejmikowych¹. Niestety w odniesieniu do epoki stanisławowskiej takich ujęć już nie ma, gdyż oratorstwo sejmowe prezentowane jest w oderwaniu od życia sejmikowego². Podobnie praktyka sejmikowa z rzadka tylko łączona jest z obradami sejmu, a zwłaszcza z jego oratorstwem³. Wreszcie w odniesieniu do epoki stanisławowskiej wypada zauważyć niedostatek źródeł podobnych do

¹ W. Sobieski, *Trybun ludu szlacheckiego. Studium historyczne*, Warszawa 1905; S. Grzybowski, *Demostenes sejmów polskich*, Warszawa 1957.

² B. Krakowski, *Oratorstwo polityczne Sejmu Czteroletniego*, Gdańsk 1968; A. Stroynowski, *O oratorstwie politycznym sejmów stanisławowskich*, „Przegląd Nauk Historycznych” (dalej: PNH) 5, 2006, 1 (9), s. 185–206; idem, *Problem oratorstwa sejmowego czasów stanisławowskich*, „Częstochowskie Teki Historyczne”, t. I, 2010, s. 79–91.

³ W. Filipczak, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012.

pamiętników Marcina Matuszewicza, obrazujących całe bogactwo życia sejmikowego w epoce saskiej⁴. W rezultacie zamiast kuszenia się na szeroko udokumentowane ujęcie tematu wypada ograniczyć się do postawienia pytania mogącego zachęcić do dalszych badań.

Wielcy magnaci

Na zawężenie tematu i jego pytającą formę niewątpliwie wpływa stale odnawiający się problem samego określenia pojęcia „magnat”, gdyż w epoce stanisławowskiej doszło do szybkich zmian w elicie władzy i w charakterze zależności klientarnych⁵. Obok rodzin o ugruntowanej pozycji pojawiali się ludzie nowi, dopiero wkraczający do polityki, których wpływy najczęściej ograniczały się do województwa (stąd wywodzą się nietrafne propozycje określenia ich mianem magnatów wojewódzkich czy powiatowych). Do tej prowincjonalnej elity zaliczał się chociażby Andrzej Mokronowski, który z pozycji klienta hetmana Jana Klemensa Branickiego zdołał awansować do urzędu wojewody mazowieckiego⁶. Jeszcze bardziej spektakularny awans stał się udziałem Marcina Świeykowskiego, który osiągnął urząd wojewody podolskiego, chociaż wywodził się z bardzo skromnej rodziny, pozbawionej nawet tradycji własnej przeszłości⁷. Podobna była też droga awansu Adama Chmary, który ze skromnego klienta Michała Antoniego Sapiehy doszedł do urzędu wojewody mińskiego, chociaż stronił od polityki na szczeblu centralnym⁸.

⁴ M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2: 1758–1764, oprac. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, Warszawa 1986.

⁵ Obok tradycyjnych powiązań pojawiły się też zupełnie nowe – znacznie bardziej szkodliwe politycznie – zależności króla i elit Rzeczypospolitej od obcych monarchów, D. Rolnik, *Autorytet – przywódca – opoka. W poszukiwaniu fundamentów trwałości Rzeczypospolitej w rzeczywistości politycznej czasów stanisławowskich po I rozbiorze*, w: *Historia na źródłach oparta. Studia ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Srogoszowi na 65. rocznicę urodzin*, red. A. Stroynowski, Częstochowa 2017, s. 730–733.

⁶ T. Zielińska, *Klientela w otoczeniu Jana Klemensa Branickiego kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego około połowy XVIII wieku*, w: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 219; A. Stroynowski, *Panegiryki sejmowe marszałka Andrzeja Mokronowskiego*, w: idem, „Wieczory sejmowe”. *Studia nad dziejami parlamentarizmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa 2013, s. 135–147.

⁷ D. Rolnik, *Leonarda Marcina Świeykowskiego (1721–1793) ostatniego wojewody podolskiego życie codzienne i polityczne oraz myśli o Rzeczypospolitej*, Katowice 2016, s. 613; idem, *Świeykowski Leonard Marcin*, PSB, t. 51, Warszawa–Kraków 2016–2017, s. 383–388.

⁸ D. Rolnik, *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Katowice 2022.

Na tym tle absolutnie wyjątkowa była kariera podskarbiego Antoniego Tyzenhauza, który początkowo nie posiadał majątku i gruntownego wykształcenia. Jednak to on zdołał na kilka lat zdominować życie polityczne Wielkiego Księstwa Litewskiego⁹. Utrata królewskiego poparcia i odsunięcie od zarządu ekonomii litewskich przyniosła nieomal natychmiastową utratę pozycji magnata i rozpad jego partii¹⁰. Jeszcze bardziej krótkotrwała była kariera Adama Ponińskiego, którego wyniesienie w 1773 r. było tylko wynikiem rosyjskiej protekcji¹¹, by wkrótce po sejmie rozbiorowym zakończyć się utratą nawet resztek poważania¹².

Tak szybkie zmiany w składzie elit Rzeczypospolitej wiązały się z ukształtowaniem się rządów królewsko-ambadorskich, które przyniosły osłabienie układów klientarnych pomiędzy magnatami a szlachtą¹³. W obliczu rosyjskiego protektoratu i osobistego zaangażowania Stanisława Augusta w politykę na lokalnym szczeblu nawet najpotężniejsi magnaci musieli uznawać przewagę króla na sejmach i mogli jedynie starać się o utrzymanie swoich wpływów na prowincji, co pozwalało im też na obniżenie kosztów utrzymania dworów¹⁴.

⁹ Swoją karierę zawdzięczał opiece Józefa Massalskiego, Czartoryskich, by jej szczyt osiągnąć u boku króla Stanisława Augusta. Załamała się dopiero pod wpływem ambasadora Ottona Magnusa Stackelberga, S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz podskarbi nadworny litewski*, t. 1, Londyn 1970, t. 1, s. 58–62, 129, 142–145.

¹⁰ Tak nagły rozpad jego stronnictwa wynikał z tego, iż „była to partia typu saskich, w których... kierownik „piastuje program In blanco”, układa go, nagina i zmienia zależnie od koniunktur, własnej woli i inteligencji. Całość zaś stronnictwa to nie zespół ludzi o pewnych wspólnych zapatrywaniach, ale kłębowisko zahaczających się wzajemnych interesów”, A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, w: *Księga pamiątkowa Kola Historyków Słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923–1933*, Wilno 1933, s. 155; W. Filipczak, *Ekonomie litewskie w polityce sejmikowej Stanisława Augusta po upadku Antoniego Tyzenhauza (1780–1783)*, PNH 5, 2006, 1 (9), s. 235–276.

¹¹ D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu rozbiorowego warszawskiego (1772–1775)*, Warszawa 2015; A. Stroynowski, *Adam Poniński – marszałek sejmu 1773–1775*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne”, red. A. Stroynowski (dalej: „Zeszyty Historyczne”) 2016, 15, s. 133–154; idem, *Adam Poniński w obradach delegacji sejmu 1773–1775*, „Zeszyty Historyczne”, 2018, 17, s. 59–84.

¹² Był szczególnie znienawidzony przez młodzież, J.U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, t. 1, oprac. J. Dihm, Warszawa 1957, s. 28, 83.

¹³ D. Rolnik, *Blaski i cienie życia klienta zamożnego rodu szlacheckiego w czasach stanisławowskich (1764–1795) w opiniach współczesnych*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Radości i troski dnia codziennego*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2006, s. 181.

¹⁴ Odtąd magnaci stali się „co najwyżej aspirującymi do roli przywództwa ideologicznego nad szlachtą, niż politykami dążącymi za wszelką cenę do realizacji swych – najczęściej partykularnych – celów”, D. Rolnik, *Kasztelan krakowski Antoni Jabłonowski i inni „możnowładcy”. O roli politycznej magnaterii w czasach panowania Stanisława Augusta*, w: *Wo-*

To ograniczanie ambicji politycznych dotyczyło nawet najpotężniejszych magnatów. Nadal jednak chętnie wykorzystywali tradycję rodową, która pozwalała Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi „Panie Kochanku”, pomimo utraty części majątku, z przesadą chwalić się posiadaniem ugruntowanych wpływów w województwie wileńskim, nowogródzkim oraz w wielu powiatach W.Ks.Lit. (głównie mozyrskim i rzeczycykim)¹⁵. Bez wątplenia natomiast mógł liczyć na swoją popularność w szerokich kręgach szlacheckich, rosnącą szczególnie u progu obrad Sejmu Czteroletniego¹⁶.

Podobne wahania w możliwościach politycznych dotyczyły Czartoryskich. W początkach panowania Stanisława Augusta to August i Michał Fryderyk Czartoryscy skupili w swoich rękach nieomal pełnię władzy w kraju, prócz piastowanych urzędów przejmując kontrolę nad konfederacją generalną, sejmem (w 1764 i 1766 r.) i wojskiem (regimentarzem wojsk koronnych został August). Swoje wpływy poszerzali poprzez zięciów: Stanisława Lubomirskiego, Michała Kazimierza Ogińskiego i Jerzego Detloffa Flemminga, wybitnego gracza sejmikowego¹⁷. Ich pozycja uległa jednak osłabieniu wobec niechęci króla i rosyjskiej ambasady oraz ze względu na problem sukcesji, gdyż okazało się, że Adam Kazimierz nie przejawiał politycznych ambicji¹⁸. Podobnie hetman Michał K. Ogiński¹⁹ po sejmie 1776 r.

---

bec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Kraków 2012, s. 208. Taką politykę oszczędności podejmował nawet Karol Stanisław Radziwiłł „Panie Kochanku”, Z. Anusik, A. Stroynowski, *Problemy majątkowe Radziwiłłów w XVIII w.*, RDSG 48, 1987, s. 102.

¹⁵ K.S. Radziwiłł do króla 26 V 1782, BC 686, k. 162–164; B. Zaleski, *Korespondencja krajowa Stanisława Augusta z lat 1784 do 1792*, Poznań 1872, 21; J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, PH 1960, 51, s. 354–356; idem, *Od wrogości do przyjaźni. Czartoryscy wobec Karola Radziwiłła „Panie Kochanku”*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 11, 2000, s. 151–158; A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005, s. 104–106; idem, *Zmiany pozycji ordynatów nieświeckich w XVIII wieku*, PNH 19, 2020, 1, s. 103–131.

¹⁶ Wówczas miał wprowadzić do sejmu do 25% posłów z Wielkiego Księstwa Litewskiego, J.U. Niemcewicz, op. cit., t. 2, s. 29; W. Szczygielski, *Referendum trzciemajowe. Sejmiki lutowe 1792*, Łódź 1994, s. 294–297; J. Michalski, *Sejmiki poselskie*, s. 54; idem, *Radziwiłł Karol Stanisław*, PSB, t. 30, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987, s. 257–260; A. Stroynowski, *Emigracyjne opowieści Radziwiłła „Panie Kochanku”*, „Zeszyty Historyczne”, 2010, 11: *Z dziejów emigracji polskiej XVIII–XX w.*, s. 257–276.

¹⁷ Jako podskarbi wielki litewski i starosta brzesko-litewski wykorzystywał szlachtę ekonomiczną, „która przedtem na sejmikach nie bywała”, M. Matuszewicz, op. cit., t. 2, s. 433.

¹⁸ H. Waniczkówna, *Czartoryski Adam Kazimierz*, PSB, t. 4, Kraków 1938, s. 249–251.

¹⁹ A. Nowak-Romanowicz, *Ogiński Michał Kazimierz*, PSB, t. 23, Wrocław–Warszawa–Kraków 1978, s. 624–627.

głównie podróżował, a kierowanie swoimi interesami powierzył Franciszkowi Ksaweremu Chomińskiemu²⁰. W rezultacie schedę polityczną po Czartoryskich przejął Stanisław Lubomirski²¹, tworząc tzw. Nową Familię, w której specjalną rolę mieli odgrywać ożenieni z jego córkami bracia Ignacy i Stanisław Kostka Potoccy²² oraz Seweryn Rzewuski²³. W tym czasie Adam Kazimierz Czartoryski, uchylając się od bieżącej działalności opozycyjnej, przeniósł w 1783 r. swoją siedzibę do Puław, gdzie wraz z żoną stworzyli koncepcję „arystokratycznego republikanizmu”²⁴ oraz nośną propagandowo myśl nadania opozycji charakteru „patriotycznej”, broniącej polskiego języka i tradycji²⁵. Dzięki temu zyskał szczególną popularność w kręgach patriotycznej młodzieży, wykorzystywaną w czasie Sejmu Czteroletniego²⁶.

²⁰ A. Stroynowski, *Franciszek Ksawery Chomiński – przedstawiciel elity politycznej czasów stanisławowskich*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Ignacy Krasicki i jego czasy*, red. S. Achremczyk, E. Figura-Oselkowska, J. Kielbik, Olsztyn 2021, s. 85–100; idem, *Obrady sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa 2020, s. 53–55.

²¹ S. Lubomirski, *Pod władzą księcia Repnina. Ułamki pamiętników i dzienników historycznych (1764–1768)*, oprac. J. Łojek, Warszawa 1971; A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa*, s. 46–48.

²² Byli uzależnieni finansowo od swoich teściów, Z. Zielińska, *Potocki Roman Ignacy Franciszek*, PSB, t. 28, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984–1985, s. 1–17; B. Grochulska, *Potocki Stanisława Kostka*, ibidem, s. 158–170; J. Michalski, *Lubomirski Stanisław*, PSB, t. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 53–56; idem, *Lubomirska z Czartoryskich Izabela (Elżbieta)*, PSB, t. 17, Wrocław–Warszawa–Kraków 1972, s. 625–629.

²³ Ten jednak po 1776 r. nie pojawiał się na sejmach, a na politykę sejmikową był „zbyt skąpy, by miał zwolenników”, J.U. Niemcewicz, op. cit., t. 1, s. 259; Z. Zielińska, *Rzewuski Seweryn*, PSB, t. 34, Wrocław 1992–1993, s. 133–136.

²⁴ K.M. Morawski, *Pogląd na opozycję magnacką między pierwszym rozbiorem a Sejmem Czteroletnim*, w: *Studia historyczne wydane ku czci prof. W. Zakrzewskiego*, Kraków 1908, s. 376–378; E. Rostworowski, *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*, Warszawa 1957, s. 118–119, 203.

²⁵ A.K. Czartoryski, *Listy JMCi Pana Doświadczynskiego*, b.m.d. [1782], nlb. Por.: T. Mańkowski, *O poglądach na sztukę w czasach Stanisława Augusta*, Lwów 1929, s. 10; E. Rostworowski, *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*, Warszawa 1966, s. 38, 94; R. Butterwick, *Stanisław August Poniatowski – patriota oświecony i kosmopolityczny*, „Wiek Oświecenia” 15, 1999, s. 43; A. Stroynowski, *Polityczna rola Izabeli Czartoryskiej*, „Przegląd Zachodniopomorski”, zeszyt specjalny: *Kobieta w kulturze politycznej świata*, red. R. Gałąj-Dempniak, D. Okoń, Szczecin 2012, nr 2, s. 41–54; idem, *Wychowanie szlachty w świetle pamiętników i powieści z epoki stanisławowskiej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 26, 2017, 1, red. K. Rędziński, M. Łopot, s. 323–338.

²⁶ L. Dębicki, *Puławy (1762–1830). Monografia życia towarzyskiego, politycznego i literackiego*, t. I: *Czasy przedrozbiorowe*, Lwów 1887, s. 46, 160; A. Stroynowski, *Wychowawcze cele oświeconego sarmatyzmu*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Rocznik Polsko-Ukraiński” 16, 2015, red. K. Rędziński, D. Herciuk, s. 395–404.

Wielkim magnatem pozostał Stanisław Szczęsny Potocki, który myślał o umocnieniu swojej pozycji nie tylko w województwach kresowych Korony, ale nawet w Wielkopolsce. Początkowo próbował realizować to w ramach partii dworskiej, której stał się jednym z filarów²⁷. Jego aspiracje nie uległy ograniczeniu po sejmie grodzieńskim w 1784 r., gdy przeszedł do opozycji, wspierając w czasie sejmikowych zmagania swoich przyjaciół i klientów²⁸. Załamanie jego pozycji nastąpiło dopiero w trakcie Sejmu Czteroletniego, którego chciał zostać marszałkiem, poświęcając temu celowi nawet urząd wojewody ruskiego²⁹.

Z opozycji szerszymi terytorialnie wpływami dysponował hetman Franciszek Ksawery Branicki³⁰, którego kariera początkowo opierała się na przyjaźni z królem, a później na bliskich związkach z Rosją, umocnionych małżeństwem z Aleksandrą Engelhardt, córką carycy Katarzyny II³¹. Dzięki tym związkom Branicki mógł budować swoją pozycję nie tylko w kraju, ale nawet na dworze carskim³², chociaż to jego właśnie ambasador Stackelberg obwiniał za doprowadzenie do upadku orientacji rosyjskiej u progu Sejmu Czteroletniego³³. Rzeczywiste wpływy Branickiego, który nie miał już możliwości wykorzystywania dawnych prerogatyw buławy³⁴ i opierał się na dochodach z emfiteutycznie posiadanego starostwa białocerkiewskiego, ograniczały się do województw kresowych Korony³⁵, chociaż

²⁷ W. Filipczak, *Relacje między liderami stronnictwa regalistycznego na terenie Ukrainy w latach 1783–1784*, w: *Historia na źródłach oparta*, s. 675; idem, *Życie sejmikowe*, s. 123–124.

²⁸ Wówczas związał się z nim jego dalszy krewny Jerzy Michał Potocki, ale te związki ze Szczęsnym spowodowały w 1788 r. brak poparcia jego braci (Ignacego i Stanisława Kostki) w staraniach o mandat z województwa podolskiego, Z. Anusik, *Działalność polityczna Jerzego Michała Potockiego w latach 1776–1789. Kariera przedstawiciela opozycji w dobie współzrządów królewsko-ambadorskich*, PNH 9, 2010, 2, s. 73–78.

²⁹ J.D. Ochocki, *Pamiętniki*, t. 1, [b.m.], nakł. i druk. Józefa Zawadzkiego, 1857, s. 270–272.

³⁰ W. Konopczyński, *Branicki Franciszek Ksawery*, PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 398–401; E. Rostworowski, *Ostatni król*, s. 92; A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa*, s. 47–50.

³¹ W. Konopczyński, *Branicka Aleksandra Izabela*, PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 396–397.

³² Ł. Kądziela, *Franciszek Ksawery Branicki*, w: *Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. M. Nagielski, Warszawa 1995, s. 357–360.

³³ Z. Zielińska, *Geneza upadku orientacji rosyjskiej u progu Sejmu Czteroletniego w opinii ambasadora Stackelberga*, „Wiek Oświecenia” 15, 1999, s. 58–59, 89.

³⁴ One były podstawą pozycji politycznej Paców z XVII w. A. Rachuba, *Hegemonia Sapiechów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, Białystok 2003, s. 217–229; M. Sawicki, *Dom sapieżyński 1666–1685. Droga do hegemonii w Wielkim Księstwie Litewskim*, Opole 2016.

³⁵ W. Filipczak, *Sejm 1778 roku*, [Warszawa 2000], s. 58, 63; idem, *Relacje między liderami*, s. 670.

próbował oddziaływać i na Litwę poprzez swoją siostrę Elżbietę Sapieżynę oraz siostrzeńca Kazimierza Nestora Sapiechę³⁶. Dzięki jego poparciu Sapieha z czasem zdobył samodzielną pozycję, uwieńczoną marszałkostwem konfederacji litewskiej na Sejmie Czteroletnim oraz uzyskaniem znaczącego wpływu na tok jego obrad i podejmowane decyzje, zwłaszcza po uchwaleniu Konstytucji 3 maja³⁷.

Zasięgiem swoich wpływów wyróżniali się też przywódcy regalistów, chociaż ich pozycja najczęściej wynikała z osobistych powiązań z królem i pełnionych urzędów, nie zaś z posiadanego majątku. Odnosiło się to do królewskiego brata, biskupa płockiego i prymasa (od 1784 r.) Michała Poniatowskiego, który kierował działaniami partii dworskiej w Koronie³⁸. W Wielkopolsce właściwej zrezygnował on z bezpośredniego wpływu na politykę sejmikową, pozostawiając ją Kazimierzowi Raczyńskiemu, który swoją pozycję opierał na funkcji starosty generalnego Wielkopolski³⁹. Prowadzenie akcji na poszczególnych sejmikach jednak powie-

³⁶ Ł. Kądziała, *Sapieha Kazimierz Nestor*, PSB, t. 35, Warszawa–Kraków 1994, s. 53–54; M. Czeppe, *Sapieżyna z Branickich Elżbieta*, ibidem, s. 163–164; W. Filipczak, *Polityczna rola Elżbiety z Branickich Sapieżyny w latach 1783–1784*, w: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*, t. 1: *Sapiehowie*, red. T. Ciesielski, M. Sawicki, Opole 2018, s. 203–226; A. Stroynowski, *Meandry kariery Kazimierza Nestora Sapiehy*, w: *Canezi. Асобы, кар’еры, маёнтки. Зборнік набукобых армыкулаў*, Мінск 2018, уклад. А.А. Скеп’ян, s. 142–158.

³⁷ A. Stroynowski, *Kazimierz Nestor Sapieha – talent parlamentarny XVIII wieku*, w: *Historia na źródłach oparta*, s. 681–696; idem, *Kazimierz Nestor Sapieha, jako marszałek konfederacji litewskiej 1788–1792*, w: *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура*, уклад. А.А. Скеп’ян, рэдкал. У.Р. Гусакоў [и инш.], Мінск 2017, s. 491–502.

³⁸ D. Rolnik, *Sejmiki poselskie drugiej połowy panowania Stanisława Augusta. O czynnikach i motywacjach decydujących o wyborze posłów sejmowych*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 334–335; Z. Zielińska, *Poniatowski Michał Jerzy*, PSB, t. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków 1983, s. 464–465.

³⁹ Urząd ten zapewniał mu ogromne wpływy dzięki zwierzchnictwu „nad administracją i sprawnym sądownictwem grodach w Poznaniu i Kaliszu, a także nad siecią urzędów i archiwów grodzkich rozsiągniętych po Wielkopolsce”, M. Zwierzykowski, *Nieznanne źródło z 1778 r. do dziejów zamku poznańskiego i starostwa generalnego Wielkopolski*, w: *Staropolski ogląd świata. Nulla dies sine linea. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Bogdanowi Rokowi w 70. rocznicę urodzin*, red. E. Kościak, F. Wolański, R. Żerelik, Toruń 2017, s. 574; J. Dygdała, *Raczyński Kazimierz*, PSB, t. 29, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 644–654; A. Stroynowski, *Postawy polityczne elit Wielkopolski w epoce stanisławowskiej (województwa poznańskie, kaliskie i gnieźnieńskie)*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Staropolski regionalizm*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 203–214; idem, *Elita polityczna Wielkopolski w epoce stanisławowskiej*, w: *Spojrzenia na pogranicze dawniej i dziś. Budowanie tożsamości na pograniczach*, red. B. Burda, M. Szymczak, Zielona Góra 2009, „Rocznik Lubuski” 35, cz. 1, s. 70–84; W. Filipczak, *Życie sejmikowe*, s. 111–112.

rzał on już wojewodom i kasztelanom⁴⁰. Obok Raczyńskiego w partii dworskiej w Koronie bardzo silną pozycję mieli też Małachowscy, którą zawdzięczali odziedziczonemu majątkowi oraz bliskim związkom ze Stanisławem Augustem. Wśród nich szczególną pozycję zajmował Jacek Małachowski, który karierę zaczynał od funkcji marszałka sejmu koronacyjnego w 1764 r., gdzie wykazał się talentem oratorskim i sprawnym prowadzeniem obrad⁴¹. Nawet gdy został kanclerzem wielkim koronnym, to nadal utrzymywał związki polityczne z województwami sieradzkim i sandomierskim⁴². Talent oratorski prezentował też Antoni Małachowski, młodszy brat Jacka, który dziesięciokrotnie był posłem, zanim został marszałkiem sejmu 1780 r.⁴³ Uwieńczeniem jego kariery stał się urząd wojewody mazowieckiego, którego pełnienie łączył z legendarną skłonnością do alkoholu⁴⁴. Spośród braci Ma-

⁴⁰ Oni też zagajali obrady i mogli wpływać na wybór marszałka, gdy na Litwie zawsze kierowane przez najwyższego godnością urzędnika. Najczęściej zadanie to przypadało Józefowi Mielżyńskiemu, Franciszkowi Kęszyckiemu, Józefowi Radziwińskiemu, a w mniejszym zakresie również braciom Augustowi i Antoniemu Sułkowskiemu, którzy jednak silnie zaznaczali swoją niezależność. W. Szczygielski, op. cit., s. 72–74; G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022, s. 134–135, 571, 573; D. Dukwicz, M. Zwierzykowski, *Sułkowski August*, PSB, t. 45, Warszawa–Kraków 2007–2008, s. 542–553; eidem, *Sułkowski Antoni*, ibidem, s. 531–537; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki litewskie epoki Sejmu Wielkiego: między tradycją a innowacją?*, „XVIII amžiaus studijos”, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2014, s. 65; idem, *Kierowanie obradami sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII w.)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2000, 5, s. 139–149; A. Macuk, *Rola marszałka powiatowego na sejmikach Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Augusta III*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 303–318.

⁴¹ A. Stroynowski, *Postawa Jacka Małachowskiego na ostatnim sejmie koronacyjnym*, w: *Wobec króla i Rzeczypospolitej*, s. 191–206.

⁴² B. Krakowski, op. cit., s. 56. Wykazywał też wysokie umiejętności w akcjach sejmikowych, jak przed sejmem konwokacyjnym w 1764 r., gdy wraz ze Stanisławem Kossowskim dokonali tzw. kradzieży sejmiku w Szadku, nie dopuszczając do obrad przeciwników Familii. Wtedy też dopomógł swojemu bratu Mikołajowi w przygotowaniu akcji na sejmiku województwa sandomierskiego w Opatowie. P. Olszewski, *Kanclerz Jacek Małachowski (1737–1821)*, Kielce 2013, s. 74, 81. Przebieg sejmiku opatowskiego inaczej ocenił syn Mikołaja, który zwycięstwo Familii przypisał ugruntowanym wpływom ojca, *Pamiętniki Stanisława hr. Nałęcz Małachowskiego. Posła do Stambułu w czasie Sejmu Czteroletniego. Jenerała wojsk polskich. Senatora Kasztelana Królestwa Polskiego*, oprac. W. Łoś, Poznań 1885, s. 55. Por. M. Matuszewicz, op. cit., t. 2, s. 452; T. Szwaciński, *Sejmiki poselskie przed konwokacją*, KH 113, 2006, 1, s. 27, 29.

⁴³ A. Stroynowski, *Wpływ marszałków na obrady sejmów stanisławowskich*, w: idem, *Wieczory sejmowe*, s. 108.

⁴⁴ „należał do niepospolitych opojów. W swoim domu w Borkowicach często urządzał słynne na całe Radomskie trzydniówki pijackie”, B. Szyndler, *Stanisław Nałęcz Małachowski*

łachowskich jedynie Stanisław Małachowski nie popierał stronnictwa dworskiego, w efekcie czego nie zasiadał w sejmie od 1766 aż po rok 1788, gdy został jego marszałkiem⁴⁵. Natomiast ich bliski krewny Piotr Małachowski miał silną pozycję w partii dworskiej jako wojewoda krakowski, by w trakcie Sejmu Czteroletniego – wzorem Jacka i Antoniego – opowiedzieć się przeciw obozowi reform i wyjechać z kraju⁴⁶.

Na czele regalistów w województwach kresowych Korony stał spowinowacony z królem marszałek Michał Jerzy Mniszech. W poszczególnych województwach współpracować mieli z nim wojewodowie, spośród których aktywnością sejmikową wyróżniał się Józef Stempkowski. Wobec pojawiających się animozji między wojewodami Mniszech musiał współpracować też z kasztelanami i podkomorzymi⁴⁷.

Natomiast na Litwie krewni i powinowaci króla zaskakująco odgrywali tylko drugorzędną rolę. Dotyczyło to nawet królewskiego bratanka Stanisława Poniatowskiego, a także spowinowaconych z władcą Ludwika Tyszkiewicza oraz Aleksandra Sapiechę. Wynikało to zarówno z ich mniejszej aktywności, jak i z faktu obdarzania przez Stanisława Augusta szczególnym zaufaniem podkanclerzego Joachima Chreptowicza oraz podskarbiego nadwornego Antoniego Dziekońskiego⁴⁸, którym powierzał kierowanie litewskimi regalistami.

Oratorstwo sejmowe

Siła politycznych wpływów magnatów najpełniej ujawniała się w trakcie obrad sejmowych, gdy szczególnego znaczenia nabierały talenty oratorskie. Początko-

---

1736–1809, Warszawa 1979, s. 30; H. Dymnicka-Wołoszyńska, *Małachowski Antoni*, PSB, t. 19, Wrocław–Warszawa–Kraków 1974, s. 388–389.

⁴⁵ Pomimo braku talentów oratorskich stał się rzeczywistym liderem obozu reform, F. Schulz, *Podróże Inflantczyka z Rygi do Warszawy i po Polsce w latach 1791–1793*, w: *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, t. 2, oprac. W. Zawadzki, Warszawa 1963, s. 662; *Pamiętniki Stanisława hr. Nałęcz Małachowskiego*, s. 73; *Pamiętniki Stanisława Kosmowskiego z końca XVIII wieku*, Poznań 1860, s. 17; J.U. Niemcewicz, op. cit., t. 1, s. 100; t. 2, s. 100; W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, wyd. 4, Warszawa 1991, s. 118; B. Krakowski, op. cit., s. 39, 56; B. Szyndler, op. cit., s. 11.

⁴⁶ W. Szczygielski, op. cit., s. 173.

⁴⁷ A. Przeździecki, *Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów*, t. 1, Wilno 1841, s. 62; A. Rosner, *Mniszech Michał Jerzy Wandalin*, PSB, t. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków 1976, s. 480–484; W. Filipczak, *Relacje między liderami*, s. 667, 677.

⁴⁸ *Pamiętniki Michała Zaleskiego. wojskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego posła na Sejm Czteroletni*, wyd. B. Zaleski, Poznań 1879, s. 21, 42; H. Waniczkówna, *Dziekoński Antoni*, PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 131–132.

wo jednak przywódcy najważniejszych ugrupowań, zwłaszcza bracia August i Michał Czartoryscy, uchylali się od bezpośredniego uczestniczenia w zmaganiach sejmowych, ograniczając się do wytyczania kierunku działań, którego realizację pozostawiali stronnikom⁴⁹. Z tej metody korzystał również Stanisław August, odpowiednio dobierając marszałków sejmowych⁵⁰. Sam też okazał się jednym z najwybitniejszych oratorów, odchodząc od saskiej tradycji przekazywania swojego stanowiska za pośrednictwem ministrów. W rezultacie już na sejmie 1776 r. wygłosił 20 mów⁵¹, by na Sejmie Czteroletnim osiągnąć 438 wystąpień. Wówczas też uznano go za najwybitniejszego oratora, łączącego walory głosowe i inteligencję z talentem aktorskim⁵².

W odniesieniu do wymienionych tu 25 czołowych magnatów brak już możliwości tak wyraźnego określenia ich sprawności oratorskiej. Wynika to z faktu, że przynajmniej niektórzy z nich swoją sejmową aktywność praktycznie zakończyli w epoce saskiej (August i Michał Czartoryscy). Część z nich tylko u progu kariery pojawiała się w sejmie, by zaprzestać tego po osiągnięciu senatorskich urzędów (Antoni Tyzenhauz). Inni zaś, nawet będąc w czasie obrad, nie zabierali głosu, czy przybywali do sejmu już po wotach, wymagających wysiłku oratorskiego⁵³. Z kolei w niektórych przypadkach nie można mówić o sprawności oratorskiej, ponieważ nawet ciekawe teksty ich mów nie mogły wpływać na tok obrad ze

⁴⁹ Tak było przed obradami sejmu nadzwyczajnego w 1761 r., gdy „wujowie” Czartoryscy powierzyli Stanisławowi Poniatowskiemu zadanie zarzucenia młodemu Fryderykowi Alojzemu Brühlowi braku polskiego szlactwa i w efekcie usunięcie z izby poselskiej. Dało to pretekst do wydobycia broni przez sejmujących oraz do wzajemnych oskarżeń o wszczęcie tumultu, co zakończyło się zerwaniem sejmu. Jednocześnie Michał Fryderyk Czartoryski, reżyser tych wydarzeń, zamiast do sejmu udał się na obiad u hetmana Jana Klemensa Branickiego, Stanisław August Poniatowski, *Pamiętniki*, oprac. Z. Góralski [tł. z fr. A. Januszewska], t. 3, Warszawa 1995, s. 63–65; M. Matuszewicz, op. cit., t. 2, s. 248–249.

⁵⁰ Wśród nich najwyższym talentem przywódczym wykazali się marszałkowie sejmów 1776 i 1784 r., A. Stroynowski, *Panegiryki sejmowe*, s. 135–147; idem, *Franciszek Ksawery Chomiński*, s. 85–100.

⁵¹ *Zbiór mów różnych w czasie dwóch sejmów ostatnich Roku 1775 i 1776 mianych*, Poznań 1777 (dalej: *Zbiór mów 1776*), t. 2, s. 40–45; G. Tomczyk, *Stronictwo królewskie na sejmie 1776 roku*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” (dalej: AUL. FH), z. 49, 1993, s. 39.

⁵² B. Krakowski, op. cit., s. 64–65, 105; W. Fiszerowa, *Dzieje moje własne i osób postronnych. Wiązanka spraw poważnych, ciekawych i błahych*, przeł. E. Raczyński, Warszawa 1998, s. 157–158.

⁵³ Dla przykładu na sejmie grodzieńskim, pomimo bardzo skromnej frekwencji senatorów (przybyło zaledwie 43, czyli 28% członków senatu), aż 23,3% okazało się milczkami, A. Stroynowski, *Obrady sejmu grodzieńskiego*, s. 145, 163, 176.

względu na zbyt słaby głos⁵⁴. Czasem zaś, nawet najlepiej wykształceni, prezentowali tak zagmatwany styl, że wykluczał on zrozumienie sensu ich wypowiedzi (Stanisław Lubomirski)⁵⁵. Mogło to łączyć się z niechęcią do wygłaszania mów, co w przypadku Ignacego Potockiego prowadziło do nadawania im wymuszonej formy, wykluczającej zyskanie oddźwięku⁵⁶.

Na obniżenie efektów sejmowych wystąpień magnatów wpływał też powszechny zwyczaj odczytywania tekstów z kartki, co musiało wywoływać tylko znużenie. Przykładem tego typu mówcy był marszałek Stanisław Małachowski, chociaż ratował go autorytet wynikający z powszechnego uznania jego uczciwości, wyrażający się w tytułowaniu „Arystydesem”⁵⁷. Łączył się z tym brak talentów oratorskich, który miał być szczególnie widoczny u Michała Jerzego Wandalina Mniszcha⁵⁸. Podobnie Radziwiłł „Panie Kochanku” najczęściej nie potrafił włączyć się do dyskusji, przez co jego wystąpienia nie budziły żadnego oddźwięku i przechodziły nieomal niezauważone. Nawet jako marszałek sejmu delegacyjnego tylko odczytywał mowy napisane przez Marcina Matuszewicza. Z drugiej strony „Panie Kochanku” znany był z celnego dowcipu, którym skutecznie zożydził ideę sojuszu z Rosją u progu Sejmu Czteroletniego, budując tym swoją popularność⁵⁹. Z kolei niektórzy nie mogli zyskać akceptacji słuchaczy z racji zarzucanej im wyniosłości. Zwłaszcza prymas Michał Poniatowski, pomimo logicznej argumentacji i umiejętności zaskoczenia ciekawym ujęciem tematu, jak przy dysku-

⁵⁴ Wada ta była szczególnie widoczna u Joachima Chreptowicza, o którym mówiono, że „cicho gada”, J. Nowak, *Satyra polityczna Sejmu Czteroletniego*, Kraków 1933, s. 212; B. Krakowski, op. cit., s. 59; A. Stroynowski, *Obrady sejmu grodzieńskiego*, s. 177.

⁵⁵ Przykładem tego może być fragment mowy marszałka Stanisława Lubomirskiego: „Mówić, że Rada nie ma Mocy Sądowej, a dać jej Moc *suspendera ab Officio* w Magistraturach będących, jest to potajemnie zupełną w nią wlać Moc Sądową, więcej nawet jeszcze nad sądową, gdy karę postanawia, a odvodu, i wyvodu nie dozwala, gdy bez żadnej ekzuzy (tak są słowa Projektu) słuchać i wykonywać onej wyroki każe”, [S.] Lubomirski, *Zdanie... 6 IX 1776*, w: *Zbiór mów 1776*, t. 2, s. 263.

⁵⁶ Szczególnie wyraźne było to w jego wystąpieniach na forum Rady Nieustającej, I. Potocki, *Zagajenie na sesji Wtorkowej 5 I 1779*, AGAD, APP 275, s. 7–8; A. Stroynowski, *Ignacy Potocki – marszałek Rady Nieustającej 1778–1780*, „Zeszyty Historyczne”, 2010, 10, s. 217–227.

⁵⁷ B. Krakowski, op. cit., s. 39, 82–83; B. Szyndler, op. cit., s. 50.

⁵⁸ „gadał jak stara baba”, S. Bukar, *Pamiętniki...*, wyd. J.I. Kraszewski, Drezno 1871, s. 59.

⁵⁹ „gdy prymas miał mowę na sejmie roku 1789, w której przedkładał konieczność zawarcia przymierza z imperatorem, [--] książę wojewoda wileński przerwał mowę i tymi powiedział słowy: – Panie kochanku, to niesmaczno, kiedy kobieta gwałtem i poniewolnie daje. Ten argument przerwał ciąg mowy prymasa i powszechny śmiech sprawił”, *Anegdota i sensacje obyczajowe wieku Oświecenia w Polsce. Dokumenty, wspomnienia, facecje*, oprac. R. Kaleta, Warszawa 1958, s. 125.

sji o przejęciu przez Rzeczpospolitą długów królewskich⁶⁰, nie budził sympatii, gdyż „posiadał te same wady, które słusznie wytykano jego bratu. Miał nadto i inne przywary, a nic na ich usprawiedliwienie. Twarz miał bladą i nalaną, formy towarzyskie – wymuszone; wydawał mi się odpychający nawet wtedy, kiedy starał się być uprzejmy”⁶¹. W przypadku królewskiego bratanka Stanisława Poniatowskiego dołączył się do tego brak odporności na krytykę zgromadzonych⁶².

Uwzględniając brak aktywności i talentu, do grona najwybitniejszych oratorów w tej grupie wielkich magnatów zaliczyć można tylko ośmiu: F.K. Branickiego, A.K. Czartoryskiego, A. Małachowskiego, J. Małachowskiego, S.K. Potockiego, S.S. Potockiego, K.N. Sapiechę i L. Tyszkiewicza. Szczególnymi walorami cechowali się zwłaszcza marszałkowie sejmowi. Specjalnie utalentowany był Adam Czartoryski, marszałek sejmiku konwokacyjnego, chociaż wówczas pozostawał w cieniu prymasa Władysława Łubieńskiego. Z czasem jego umiejętności rosły, ujawniając się w trakcie sejmiku 1782 r., a zwłaszcza Sejmiku Czteroletniego, na którym wygłosił 258 mów, wykazując się też wybitnym poczuciem humoru⁶³. Również bardzo wysoką umiejętność łagodzenia sporów i talent oratorski prezentował w swoich 34 mowach Jacek Małachowski, marszałek sejmiku koronacyjnego, który jednak w późniejszych latach nie wykazywał już takiej aktywności⁶⁴. Wyjątkowo aktywnym mówcą był Ludwik Tyszkiewicz, marszałek sejmiku 1778 r., na którym przemawiał 52 razy. Późniejsza jego aktywność oratorska zmalała, a czasem nawet uchylał się od udziału w wotowaniu, jak na sejmie grodzieńskim w 1784 r.⁶⁵ Bardzo doświadczonego mówcą był Antoni Małachowski, którego zaangażowanie oratorskie po uzyskaniu senatorskiego krzesła zmalało, ale nadal potrafił wystąpić z bardzo dobrą,

⁶⁰ Sesja senatu 4 XI 1784, *Diariusz tygodniowy sejmiku... MDCCLXXXIV*, b.m.d., s. 145; A. Stroynowski, *Obrady sejmiku grodzieńskiego*, s. 178; idem, *Przeprowadzenie spłaty długów królewskich na sejmie 1784 roku*, w: *Sic erat in votes. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Rzeczpospolita w czasach nowożytnych*, red. M. Karkocha, P. Robak, Łódź 2017, s. 363–383. Szczególnie w czasie Sejmiku Czteroletniego nie zdołał przekonać sejmujących do dalszej współpracy z Rosją, B. Krakowski, op. cit., s. 79–80.

⁶¹ W. Fiszerowa, op. cit., s. 169.

⁶² Jego mowy w obronie Andrzeja Zamoyskiego z 2 XI 1780 r. nawet nie chciano słuchać, Sesja XXVII dnia 2 XI 1780, *Dyaryusz Sejmiku Ordynaryjnego Warszawskiego... MDCCLXXX*, wyd. S. Badeni, Grodno 1780, s. 355–357; *Gazetka pisana z Warszawy 9 XI 1780*, Biblioteka Jagiellońska, rkp. 6799, k. 112.

⁶³ B. Krakowski, op. cit., s. 42, 105, 107–108.

⁶⁴ A. Stroynowski, *Postawa Jacka Małachowskiego*, s. 191–206. Później już tylko odczytywał mowy, B. Krakowski, op. cit., s. 56.

⁶⁵ A. Stroynowski, *Obrady sejmiku grodzieńskiego*, s. 145.

z pozorów spontaniczną mową w czasie dyskusji nad spłatą długów Stanisława Augusta w 1784 r.⁶⁶ Wreszcie Kazimierz Nestor Sapieha swobodę wypowiedzi łączył z rosnącą aktywnością. Był on uznawany za najlepszego – obok króla – mówcę tego okresu⁶⁷. Pod tym względem niewiele ustępował mu Stanisław Kostka Potocki, który umiejętnie połączył pozycję społeczną z przemyślaną treścią wystąpień, siłą głosu, refleksem politycznym i umiejętnością tworzenia nowych propozycji, jak też zdolnością zabierania głosu bez przygotowania⁶⁸. Na Sejmie Czteroletnim wygłosił on 300 mów, potwierdzając swoją sławę wybitnego oratora⁶⁹.

Ze szczególnego talentu oratorskiego znany był też hetman Franciszek Ksawery Branicki, który „Z tą gęstą miną, którą przybierał, kiedy był między swoimi, z tą wyższością, którą sobie przypisywał, jako jedyny w Sejmie mąż świadomy rycerskiego rzemiosła, przy tym czując za sobą poparcie publiczności, argumenty przeciwników nie siłą wywodów, ale dowcipem i fantazją szlachecką wywraçał”⁷⁰. Był tak błyskotliwym mówcą, że jedną tylko mową zdołał doprowadzić do załamania kariery politycznej królewskiego bratanka Stanisława, który w dyskusji o etacie wojska nieszczęśliwie użył słowa „sfora” i wykpiony przez hetmana i sejmujących wyjechał z kraju⁷¹.

Na tej liście szczególnie skutecznych mówców umieścić też należy Stanisława Szczęsnego Potockiego, który dzięki swoim wystąpieniom na sejmie grodzieńskim 1784 r. zdołał zdobyć szerokie uznanie, wyrażane mu zarówno w poezji Ignacego Krasickiego, jak i poprzez wybór na wielkiego mistrza loży masońskiej. Okazało się, że zdołał trafić do sejmujących i szlachty swoją zapowiedzią przekazania Rzeczypospolitej 24 dział i wystawienia regimentu piechoty. Towarzyszyło temu potępienie złudnej wiary w zasadę bezpieczeństwa w oparciu o słabość kraju oraz wezwanie do głębokich reform i starań o rozwój gospodarczy i kulturalny kraju. Wreszcie jego wezwanie do oszczędności i zerwanie z rozrzutnością, zgodnie z oczekiwaniami szlachty, podważało sens królewskiego mecenatu⁷². Tego sukcesu oratorskiego nie zdołał już powtórzyć na kolejnych sejmach.

⁶⁶ Ibidem, s. 156.

⁶⁷ B. Krakowski, op. cit., s. 105; A. Stroynowski, *Kazimierz Nestor Sapieha – talent parlamentarny*, s. 681–696.

⁶⁸ K. Koźmian, *Pamiętniki*, t. 1, Wrocław 1972, s. 136.

⁶⁹ B. Krakowski, op. cit., s. 32; B. Grochulska, op. cit., s. 161.

⁷⁰ W. Kalinka, op. cit., t. 1, s. 378.

⁷¹ M. Brandys, *Nieznany książę Poniatowski*, wyd. 2, Kraków 1996, s. 134–136; J. Wijaczka, *Książę Stanisław Poniatowski – ekscentryk czy indywidualista*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Sarmacki konterfekt*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2002, s. 207–208.

⁷² A. Stroynowski, *Obrady sejmu grodzieńskiego*, s. 170, 178–180.

Wpływ na sejmiki

Przedstawiony tu wybór 25 najbardziej wpływowych z magnatów epoki stanisławowskiej nie do końca może być wiązany z kwestią oratorstwa, bowiem część z nich właściwie nie uczestniczyła w dyskusjach na sejmach stanisławowskich. Wszyscy natomiast musieli stosować się do wcześniej wypracowanych wzorców oddziaływania na sejmiki, na których nie wystarczało „mieć wielu przyjaciół w okolicy; trzeba było jeszcze nie mieć żadnego oponenta; ukrywano swe kroki, otaczano tajemnicą miejsce, gdzie chciano szukać głosów, żeby wróg osobisty lub rywal partyjny nie wzbudził tam jakiegos sprzeciwu”⁷³. Każdy z nich musiał wykorzystywać znajomości i doświadczenie lokalnych liderów, bez pomocy których nie było szans na uzyskanie sukcesu⁷⁴. Natomiast magnaci nie musieli pojawiać się na sejmiku, czuwając tylko nad ich przebiegiem poprzez swoich zaufanych⁷⁵. Wpływy partii dworskiej poszerzały się głównie dzięki umiejętnej polityce króla, który swoje dowody łaski (nominacje na wszelkie urzędy, godności, ordery czy listy) przekazywał szlachcie za pośrednictwem lokalnych przywódców, umacniając tym ich pozycję⁷⁶. Szczególnie ceniona była możliwość zwrócenia się poprzez nich o królewską protekcję w sporach sądowych, toczonych w trybunałach i w komisjach skarbowych⁷⁷. Dla osiągnięcia przez dwór przewagi na sejmikach istotne znaczenie miała też konieczność dostosowania się szlachty do oczekiwań Rosji, chociaż czasem mogło stać się to źródłem nieoczekiwanej porażki, jaką ponieśli regaliści na sejmiku inflanckim w 1788 r.⁷⁸

⁷³ Stanisław August Poniatowski, op. cit., t. 1, s. 107. Por. M. Matuszewicz, op. cit., t. 2, s. 142.

⁷⁴ Stanisław August Poniatowski, op. cit., t. 1, s. 107.

⁷⁵ J.D. Ochocki, op. cit., t. 2, 1857, s. 28; M. Jusupović, *Uczestnicy sejmików kowieńskich w czasach Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego – teoria i praktyka*, „Roczniki Lituanistyczny” 2, 2016, s. 134; G. Głabisz, op. cit., s. 134–135.

⁷⁶ Tak swoją pozycję budował chociażby wojewoda kijowski Józef Stempkowski, który „sąsiadów kaptował rozdawnictwem orderów i urzędów, drobniacg zjednywał protekcją”, A.J. Rolle, *Straszny Józef. Opowiadania historyczne*, Serya Trzecia, t. 1, Warszawa 1882, s. 201. Wykorzystywał tu oczekiwania szlachty kijowskiej, która „dziwnie była rozmiłowana w dystynkcyach: toteż nie znalazł w okolicy szlachcica, choćby na jednej osiadłego wiosce, któryby wstąpił nie posiadał [--] A co to upokorzeń i kosztów ponosił aspirant! Naprzód należało się submitować Stempkowskiemu, pić z nim, zabiegać u jego dworzan i skarbić sobie ich względy, w końcu suto opłacić kancelaryą królewską”, ibidem, s. 208–209. Na tym również swoje wpływy budował Antoni Tyzenhaus, korzystając z królewskiego rozdawnictwa urzędów, S. Kościałkowski, op. cit., t. 1, s. 105–106.

⁷⁷ A.J. Rolle, op. cit., t. 1, s. 208–209; S. Kościałkowski, op. cit., t. 1, s. 137–140.

⁷⁸ „W Inflanciech atoli liczba obierających, może 50, składała się z możnych i zacnych obywateli: Borchów, Felkerzambów, Szadurskich, Weyssenhoffów, Kublickich, Putorów; posłowie ci najczęściej nominowani od króla, dla ceremonii tylko zjeżdżali na miejsce. I tą razą

Tradycyjnie wszyscy magnaci musieli gościć zgromadzonych na sejmikach, co było okazją do powszechnego i obowiązkowego pijaństwa⁷⁹. Towarzyszyć temu mogło również tradycyjne przekupstwo, które stosowano w czasie partyjnych zmagania, jak też dla osiągnięcia czysto prywatnych celów, co nieraz wymagało nawet zaciągania bardzo poważnych pożyczek⁸⁰. Zabiegi o popularność wśród szlachty nie mogły ograniczać się do sejmików i dlatego u wojewody Stempkowskiego na dworze w Łabuniu „trwał bankiet nieustający”, gdyż jego właściciel „nie pojmował inaczej życia, jak wśród uczt, w objęciach pięknej kobiety, w kole przyjaciół rozmarzonych ognistym napojem, blaskiem jego senatorskiego majestatu, dźwiękami muzyki hulaszczej, a hucznej”⁸¹. Od goszczenia szlachty nie uchylał się nawet raczej oszczędny Kazimierz Raczyński⁸². Takie dwory utrzymywali także biskupi, chociaż czasem kończyło się to gorszeniem społeczeństwa zbyt wolno-myślnymi pomysłami (podawanie mięsa w czasie postu przez Kajetana Sołtyka)⁸³. Utrzymywanie przynajmniej skromnego dworu stwarzało warunki do nawiązania trwałego stosunku klientalnego z dworzanami i całymi ich rodzinami⁸⁴. Utrzymy-

---

[--] jakoż ci byliby się utrzymali, gdyby nie zdarzenie, mnie nawet do tej chwili tajne. Już Plater okazywał był list królewski i imiona kandydatów, już obywatele zwykłą powolność swoją okazywali, [--] gdy Michał Zabiello okazał list Potemkina, zalecający obywatelom inflanckim, by tenże Zabiello, ja i kilku innych posłami wybrani zostali. Oślupiał na ten list Plater i zausznicy jego”, J.U. Niemcewicz, op. cit., t. 1, s. 261.

⁷⁹ J.D. Ochocki, op. cit., t. 1, 1857, s. 57, 60. Również Tyzenhauz w Grodnie na różnego rodzaju przyjęciach gromadził całe rzesze szlachty, S. Kościalkowski, op. cit., t. 1, s. 107–108; *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego 1738–1788*, wyd. A. Darowski, Warszawa 1891, s. 91–93.

⁸⁰ Po takie środki sięgnął K.N. Sapieha na sejmiku lubelskim, a Tyzenhauz w walce z podobnie postępującą opozycją, K. Koźmian, op. cit., t. 1, s. 112–114; S. Kościalkowski, op. cit., s. 107–108; *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego*, s. 91–93.

⁸¹ A.J. Rolle, op. cit., t. 1, s. 201, 203. Podobnie też zabawiał sąsiadów Antoni Małachowski.

⁸² W czasie uczt „krążył wśród biesiadników, nikogo nie pomijał i kiedy z czubów im się kurzyło, dowiadywał się o tym, na czym mu zależało, zjednywał sobie zwolenników wśród ludzi dotychczas mu niechętnych; godził dawne spory, wysłuchiwał zwierzeń, sam zaś zwierzał się tylko o tyle, o ile mu to odpowiadało. Słowem, kiedy wydawał się przejęty wyłącznie zabawą, załatwiał sprawy najważniejsze”, W. Fiszerowa, op. cit., s. 80.

⁸³ M. Czeppe, *Na dworze biskupa Kajetana Sołtyka*, w: *Patron i Dwór*, s. 227. W porównaniu z nim znacznie skromniejszy był dwór często podróżującego prymasa M.J. Poniatowskiego, J.D. Ochocki, op. cit., t. 1, 1857, s. 97–99.

⁸⁴ Funkcjonowanie tych dworów jest ukazywane w literaturze przedmiotu: L. Dębicki, op. cit.; M. Maciejewski, *Choć Radziwiłł alem człowiek*, Kraków 1985; E. Kowecka, *Dwór „najrzędniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1993; A. Stroynowski, *Funkcje dworu magnackiego w czasach stanisławowskich*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Społeczeństwo stanowe*, red. S. Achremczyk, J. Kielbik, Olsztyn 2013, s. 11–24.

wać przyjacielskie stosunki z klientami potrafił nawet dumny Szczęśny Potocki⁸⁵ i dopiero na bazie rozbudzonego patriotyzmu w czasie Sejmu Wielkiego utracił wpływ na szlachtę⁸⁶. W tych związkach magnatów ze szlachtą najważniejsze były nawet nie gratyfikacje, ale tworzenie systemu wzajemnych zobowiązań i korzyści oraz „utrzymywanie go otwartym, wciąż wymagającym przedłużania”⁸⁷. Rodziło to wspólnotę interesów, również w postaci bezwzględnego zwalczania przeciwników, z czego tak umiejętnie korzystał podskarbi Tyzenhauz⁸⁸.

Oczywiście najwięcej środków angażowano w czasie podejmowania starań o najważniejsze dla siebie cele, jak przed Sejmem Czteroletnim, gdy „Pan Szczęśny na tych sejmikach obficie karmiąc, suto pojąc i rozrzucając, jak mówiono, sypiąc złotem, dopiął czego pożądał, i opatrzywszy elekcyą i instrukcyą, dworno, ludno, z asystencyą ogromną, wzięwszy na swoje utrzymanie kilku posłów ruskich, wyruszył do Warszawy, pospieszając, aby mieć czas dobijać się o marszałkowsstwo sejmowe”⁸⁹. Podobne zaangażowanie magnackich przywódców miało miejsce w czasie starć na najważniejszych sejmikach, gdzie ścierały się interesy partii dworskiej i opozycji, jak w Żytomierzu, gdzie zebrać się miało 3 tys. szlachty, czy nawet więcej, a nad jego przebiegiem czuwał sam wojewoda poprzez swoich zaufanych⁹⁰. Na tym sejmiku województwa kijowskiego w najpełniejszym

⁸⁵ A. Chrzęszczewski, *Pamiętnik oficjalisty Potockich z Tulczyna*, wyd. J. Piechowski, Wrocław 1976, s. 54; [L. Cieszkowski], *Pamiętnik anegdotyczny*, t. 1, przedmowa J.I. Kraszewski, Warszawa 1906, s. 33; J. D. Ochocki, op. cit., t. 1, 1857, s. 115, 272.

⁸⁶ D. Rolnik, *Blaski i cienie*, s. 190.

⁸⁷ A. Mączak, *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII w.*, Warszawa 1994, s. 282–283.

⁸⁸ S. Kościalkowski, op. cit., t. 1, s. 62, 102–103. Por. J. Michalski, *Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta*, w: *Historia sejmu polskiego*, t. 1, red. J. Michalski, Warszawa 1948, s. 375; W. Filipczak, *Stanisława Kościalkowskiego badania nad życiem politycznym Litwy w czasach Antoniego Tyzenhauza*, w: *Stanisław Kościalkowski pamięci przywrócony*, red. M. Dąbrowska, Łódź–Warszawa 2016, s. 65. W tym zakresie Tyzenhauz powiełał postępowanie Czartoryskich, dla których liczyło się perfekcyjne wykonywanie zadań, K. Kuras, *Jan Mikołaj Cieszkowski klient i współpracownik Augusta Czartoryskiego*, w: *Patron i Dwór*, s. 423. Por. Z. Zielińska, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej 1743–1752*, Warszawa 1983, s. 342.

⁸⁹ J.D. Ochocki, op. cit., t. 1, s. 271.

⁹⁰ Ibidem, t. 2, s. 25–28. Można jednak wątpić w pamiętnikarską ocenę liczby szlachty zgromadzonej w Żytomierzu, gdzie raczej nie było odpowiednich warunków lokalowych. Przeczą temu również dane z silnie obsadzonych sejmików kowieńskich, na których w 1775 r. podpisało się 878 ziemian i 780 szlachty zaściankowej. Więcej mogło pojawić się na sejmikach rozdwojonych, ale widniejące podpisy nawet 2 tys. osób nie muszą być prawdziwe, M. Jusupović, op. cit., s. 131.

zakresie ujawniały się też wpływy Franciszka Branickiego, który cały czas wykazywał aktywność polityczną, prowadząc rozległą korespondencję polityczną i doglądając batalii sejmikowych. Jego wpływy na sejmiki dzięki umiejętnie dobranym współpracownikom, chępiących się wojskowymi szarżami (K. Janikowski, K. Kurdwanowski, J. Mierzejewski, W. Suchodolski, J. Zajączek), obejmowały wszystkie prowincje, co prowadzi nawet do uznawania go za faktycznego przywódcę opozycji w końcu lat osiemdziesiątych⁹¹.

Mówiąc o łączeniu przez magnatów wybitnego oratorstwa sejmowego ze skutecznym oddziaływaniem na sejmiki, należy wskazać na bardzo płynny charakter związków politycznych, opartych głównie na obopólnych interesach, nie zaś na wspólnocie programowej, którą trudno dostrzec nawet w odniesieniu do ugrupowania dworskiego, absolutnie dominującego w okresie rządów królewsko-ambadorskich, które uległo dekompozycji na tle stosunku do Konstytucji 3 maja i Rosji. W tej sytuacji nie dziwi podobny rozpad faksji hetmana Franciszka Branickiego czy Szczęsnego Potockiego, ku któremu jednak zwrócili się też niektórzy z wcześniejszych stronników króla, jak Leonard Świeykowski. Stosunek do reform podzielił też braci Małachowskich.

Obok tego w działaniach sejmikowych pojawiał się odwieczny problem konieczności oparcia na doświadczonych i oddanych współpracownikach, którzy jednak, wzorem Marcina Matuszewicza, z reguły szukali silnego protektora. Stąd tak ważną rolę w stronnictwie dworskim odgrywała tzw. partia podkomorska, która dopiero dążyła do awansu i osiągnięcia go szukała w sprawnym prowadzeniu akcji sejmikowych. W przypadku faksji magnackich często takich wypróbowanych ludzi nie posiadano i wówczas ich zadania musieli przejmować sami magnaci, często niemający w tym zakresie odpowiedniego doświadczenia. Prowadziło to do spektakularnych porażek sejmikowych, które stały się udziałem właśnie najwybitniejszych oratorów sejmów stanisławowskich.

Taką szczególnie przykrą porażkę poniósł Adam Kazimierz Czartoryski, który chciał osobiście przeprowadzić swój wybór na posła podolskiego w 1786 r., chociaż nie miał w tym zakresie doświadczenia. Niewątpliwie, jako generał ziem podolskich⁹², liczył na łatwe zwycięstwo i nie zdawał sobie sprawy z dworskich planów ukarania go za udział w aferze Dogrumowej⁹³. W rezultacie dał się za-

⁹¹ A. Danilczyk, *Afera Dogrumowej a konsolidacja opozycji antykrólewskiej w latach 1785–1786*, KH 111, 2004, s. 47–82; idem, *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2010.

⁹² [E. Iwanowski], *Rozmowy o polskiej Koronie, przez E. Heleniusza*, t. 1, Kraków 1873, s. 371.

⁹³ Już wiosną król zalecał regalistom nieustępliwość wobec A.K. Czartoryskiego na sejmiku podolskim, *Król do K.J. Lipińskiego 26 III 1786*, BC 728, s. 645–649; W. Filipczak, *Rugi*

skoczyć regalistom, kierowanym przez podkomorzego podolskiego Kazimierza Lipińskiego i podkomorzego latyczowskiego Jana Orłowskiego, wspieranych przez Karola Nassau-Siegen oraz dowódcę kamienieckiej twierdzy generała Józefa Witte⁹⁴. Dokonali oni zręcznego rozdwojenia sejmiku podolskiego poprzez wysunięcie propozycji udania się na nabożeństwo do kościoła dominikańskiego, zapowiadając późniejszy powrót do katedry, obsadzonej przez stronników Czartoryskiego. Ostatecznie jednak sejmik rozpoczął się w kościele dominikańskim bez udziału zwolenników Czartoryskiego, który zdezorientowany początkowo nie podjął żadnych działań i dopiero później zawiązał sejmik, który jednak obradował bez udziału delegata króla, co miało okazać się koronnym dowodem na rzecz uznania jego nieważności w czasie rugów poselskich⁹⁵. Sprawa ta zdominowała obrady całego sejmku, wbrew nazywaniu go dogrumowskim i zaowocowała opracowaniem przez Potockich planu reformy sejmików.

Podobną porażkę, wynikającą jednak w dużym stopniu z działania pod wpływem alkoholu, poniósł Kazimierz Nestor Sapieha na sejmiku deputackim w Lublinie. Z czysto osobistych pobudek chciał on odsunąć od wyboru na deputata Trybunału (z ziemi łukowskiej) Andrzeja Alojzego Koźmiana. W tym celu podjął szeroką mobilizację swoich stronników, dla pozyskania których zaciągnął nawet pożyczkę w bankach warszawskich. Na sejmik, odbywający się w kościele dominikańskim, przybył „Sapieha z swoimi przyjaciółmi, otoczony kilku hetmańskimi rębaczami, po drugiej stronie ojciec mój otoczony przyjaznym obywatelstwem”⁹⁶. Nie czekając na formalne rozpoczęcie sejmiku i na przeprowadzenie wyboru marszałka, fakcja Sapiehy spróbowała zaskoczyć zebranych, doprowadzając do złożenia przysięgi przez swojego kandydata, co wywołało zrozumiały sprzeciw

poselskie i losy „rozdwójonych” sejmików przedsejmowych w latach 1778–1786, CPH 69, 1997, 1–2, s. 83.

⁹⁴ *Korespondencja króla z K. J. Lipińskim z 1786 r.*, BC 728, IV; *J. Mierzejewski do E. Sapieży-ny 23 VIII 1786*, AGAD, Zb. Komierowskich 12/12, s. 181–183; K. Pułaski, *Korespondencja Michała Jerzego Mniszcha, marszałka W. Kor. z lat 1783–1790*, w: idem, *Szkice i poszukiwania historyczne*, t. 2, Petersburg 1890, s. 123–124; idem, *Lipińscy herbu Brodzisz i herbu Gozdawa*, Wiedeń 1922, s. 18–22; B. Zaleski, op. cit., s. 51–59. Por. A. Stroynowski, *Cele i skutki rozdwojenia sejmiku podolskiego w 1786 roku*, „Wieki Stare i Nowe” 8(13), 2015, s. 99–114; A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej*, s. 35; R. Wołoszyński, *Nassau-Siegen Karol*, PSB, t. 22, Wrocław–Warszawa–Kraków 1977, s. 591–595.

⁹⁵ S.K. Potocki, *Wieczory sejmowe*, AGAD, APP 240; idem, *Rozmowy o sejmikach*, AGAD, APP 252; A. Stroynowski, *Zmiany sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej przed ostatnim „wolnym” sejmem w 1786 r.*, AUL. F.H. 1996, z. 58, s. 97–98; A. Danilczyk, *Afera Dogrumowej*, s. 98–101, 135.

⁹⁶ K. Koźmian, op. cit., t. 1, s. 114.

i wysunięcie innego kandydata. Z tym nie zgadzał się Sapieha, który „staje na ławce, popiera głosem swojego kandydata, a gdy wrzask go zagłusza, kończy mowę tymi słowy: „A kiedy tak, ten niezgodę rozstrzygnie”, i miał nieroztropność wyciągnąć pałasz do pół pochwy. Nie dano mu dalej dobyć, zrzucano z ławki, w mgnieniu oka błysnęło tysiąc szabel, nie oparli się im rębacze hetmańscy [--] Sapiechę, ukrytego pod ławką, ściga z gołym pałaszem szlachcic na pół pijany; ten ucieka i chroni się pod kapę i szaty kapłańskie; szlachcic zamierza się, chcąc go rąbać”⁹⁷.

Wnioski

Na podstawie przedstawionego materiału należy uznać, że większość z czołowych magnatów w okresie stanisławowskim uchylała się od udziału w sejmowych dyskusjach lub nie miała odpowiednich warunków głosowych i talentów oratorskich. W rezultacie zaledwie ośmiu spośród 25 wymienionych tu magnatów prezentowało wyższą aktywność i talent oratorski, osiągając znaczny wpływ na sejmujących, czy nawet na społeczeństwo. Tylko tych ośmiu wpływowych magnatów (F.K. Branicki, A.K. Czartoryski, A. Małachowski, J. Małachowski, S.K. Potocki, S.S. Potocki, K.N. Sapieha, L. Tyszkiewicz) może być uznanych za wybitnych oratorów sejmów stanisławowskich.

Jednocześnie trzeba stwierdzić, że ich talenty oratorskie w niewielkim tylko stopniu łączyły się z umiejętnością zdobywania poparcia prowincjonalnej szlachty i prowadzenia akcji sejmikowych. Wyjątkiem w tym zakresie był hetman Branicki, który w 1786 r. zdołał nawet zmusić Józefa Stempkowskiego do wycofania się z rywalizacji o sejmik kijowski⁹⁸. Dobrze też z polityką sejmikową radził sobie Jacek Małachowski i w mniejszym zakresie jego brat Antoni. Dzięki angażowaniu bardzo dużych środków również Szczęsny Potocki mógł promować swoich kandydatów i budować swoje zaplecze polityczne⁹⁹. Poważne problemy na arenie sejmikowej miał natomiast Stanisław Kostka Potocki, który musiał szukać kompromisu z opozycją na sejmiku lubelskim w czasie tzw. referendum konstytucyjnego w 1792 r.¹⁰⁰ Z jeszcze większymi problemami w polityce sejmikowej zetknął – chociaż tylko raz – Kazimierz Sapieha, najwybitniejszy orator Sejmu Czteroletniego, który musiał uciekać z sejmiku lubelskiego, ale zachował wpływy na sejmiku brzesko-litewskim, dzięki swojej funkcji starosty grodowego.

⁹⁷ Ibidem, t. 1, s. 115.

⁹⁸ J.D. Ochocki, op. cit., t. 2, s. 25–28.

⁹⁹ Z. Anusik, *Działalność polityczna*, s. 73–78.

¹⁰⁰ W. Szczygielski, op. cit., s. 198–207.

Natomiast Adam Czartoryski po kompromitującej porażce w Kamieńcu Podolskim później już nie decydował się na samodzielny start w bataliach sejmikowych i w 1788 r. kandydował w Lublinie, korzystając z doświadczenia pozostałych zwolenników opozycji. W sumie okazuje się, że trzech najwybitniejsi oratorzy Sejmu Czteroletniego nie zawsze potrafili osiągać oczekiwane sukcesy w polityce na szczeblu prowincjonalnym, co pozwala na stwierdzenie, że talenty oratorskie, prezentowane na forum sejmowym, nie przekładały się na umiejętność prowadzenia akcji sejmikowych.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie: APP 240, 252, 275; Zb. Komierowskich 12/12.
Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkp. 6799.
Biblioteka Czartoryskich w Krakowie 686, 728.

Źródła drukowane

- Anegdoty i sensacje obyczajowe wieku Oświecenia w Polsce. Dokumenty, wspomnienia, facecje*, oprac. R. Kaleta, Warszawa 1958.
- Bukar Seweryn, *Pamiętniki...*, wyd. J.I. Kraszewski, Drezno 1871.
- Chrząszczewski Antoni, *Pamiętnik oficjalisty Potockich z Tulczyna*, wyd. J. Piechowski, Wrocław 1976.
- [Cieszkowski Ludwik], *Pamiętnik anegdotyczny*, przedmowa J.I. Kraszewski, Warszawa 1906, t. 1.
- Czartoryski Adam Kazimierz, *Listy JMCi Pana Doświadczonyńskiego*, b.m.d. [1782], nlb.
- Dyaryusz Sejmu Ordynaryjnego Warszawskiego... MDCCLXXX*, wyd. S. Badeni, Grodno 1780, s. 355–357.
- Fiszterowa Wirydiana, *Dzieje moje własne i osób postronnych. Wiązanka spraw poważnych, ciekawych i błahych*, przeł. E. Raczyński, Warszawa 1998.
- Lubomirski Stanisław, *Pod władzą księcia Repnina. Ułamki pamiętników i dzienników historycznych (1764–1768)*, oprac. J. Łojek, Warszawa 1971.
- Matuszewicz Marcin, *Diaryusz życia mego*, t. 2: 1758–1764, oprac. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, Warszawa 1986.
- Niemcewicz Julian Ursyn, *Pamiętniki czasów moich*, t. 1–2, oprac. J. Dihm, Warszawa 1957, t. I–II.
- Ochocki Jan Duklan, t. 1, *Pamiętniki*, [b.m.], nakł. i druk. Józefa Zawadzkiego, 1857.
- Pamiętniki Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego 1738–1788*, wyd. A. Darowski, Warszawa 1891.
- Pamiętniki Michała Zaleskiego. wojskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego posła na Sejm Czteroletni*, wyd. B. Zaleski, Poznań 1879.

Pamiętniki Stanisława hr. Nałęcz Małachowskiego. Posła do Stambułu w czasie Sejmu Czteroletniego. Jenerała wojsk polskich. Senatora Kasztelana Królestwa Polskiego, oprac. W. Łoś, Poznań 1885.

Pamiętniki Stanisława Kosmowskiego z końca XVIII wieku, Poznań 1860.

Pułaski Kazimierz, *Korespondencja Michała Jerzego Mniszcha, marszałka W. Kor. z lat 1783–1790*, w: idem, *Szkice i poszukiwania historyczne*, t. 2, Petersburg 1890, s. 123–124.

Schulz Friedrich, *Podróże Inflantczyka z Rygi do Warszawy i po Polsce w latach 1791–1793*, w: *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, t. 2, oprac. W. Zawadzki, Warszawa 1963, s. 381–673.

Stanisław August Poniatowski, *Pamiętniki*, oprac. Zbigniew Góralski [tł. z fr. Aleksandra Januszewska], t. 3, Warszawa 1995.

Zaleski Bronisław, *Korespondencja krajowa Stanisława Augusta z lat 1784 do 1792*, Poznań 1872. *Zbiór mów różnych w czasie dwóch sejmów ostatnich Roku 1775 i 1776 mianych*, Poznań 1777.

Opracowania

Anusik Z., *Działalność polityczna Jerzego Michała Potockiego w latach 1776–1789. Kariera przedstawiciela opozycji w dobie współrzędów królewsko-ambadorskich*, „Przegląd Nauk Historycznych” 9, 2010, 2, s. 73–78.

Anusik Z., Stroynowski A., *Problemy majątkowe Radziwiłłów w XVIII w.*, RDSG 48, 1987, s. 79–115.

Brandys M., *Nieznany książę Poniatowski*, wyd. 2, Kraków 1996.

Butterwick R., *Stanisław August Poniatowski – patriota oświecony i kosmopolityczny*, „Wiek Oświecenia” 15, 1999, s. 41–55.

Czeppe M., *Na dworze biskupa Kajetana Sołtyka*, w: *Patron i Dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 225–230.

Czeppe M., *Sapieżyna z Branickich Elżbieta*, PSB, t. 35, Warszawa–Kraków 1994, s. 163–164.

Danilczyk A., *Afera Dogrumowej a konsolidacja opozycji antykrólewskiej w latach 1785–1786*, KH 111, 2004, s. 47–82.

Danilczyk A., *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2010.

Dębicki L., *Puławy (1762–1830). Monografia życia towarzyskiego, politycznego i literackiego*, t. 1: *Czasy przedrozbiorowe*, Lwów 1887.

Dukwicz D., *Rosja wobec sejmu rozbiorowego warszawskiego (1772–1775)*, Warszawa 2015.

Dukwicz D., Zwierzykowski M., *Sułkowski Antoni*, PSB, t. 45, Warszawa–Kraków 2007–2008, s. 531–537.

Dukwicz D., Zwierzykowski M., *Sułkowski August*, PSB, t. 45, Warszawa–Kraków 2007–2008, s. 542–553.

Dygdała J., *Raczyński Kazimierz*, PSB, t. 29, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 644–654.

Dymnicka-Wołoszyńska H., *Małachowski Antoni*, PSB, t. 19, Wrocław–Warszawa–Kraków 1974, s. 388–389.

Filipczak W., *Ekonomie litewskie w polityce sejmikowej Stanisława Augusta po upadku Antoniego Tyzenhauza (1780–1783)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 5, 2006, 1 (9), s. 235–276.

Filipczak W., *Polityczna rola Elżbiety z Branickich Sapieżyny w latach 1783–1784*, w: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*, t. 1: *Sapiehowie*, red. T. Ciesielski, M. Sawicki, Opole 2018, s. 203–226.

- Filipczak W., *Relacje między liderami stronnictwa regalistycznego na terenie Ukrainy w latach 1783–1784*, w: *Historia na źródłach oparta. Studia ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Srogoszowi na 65. rocznicę urodzin*, red. A. Stroynowski, Częstochowa 2017, s. 667–668.
- Filipczak W., *Rugi poselskie i losy „rozdwójonych” sejmików przedsejmowych w latach 1778–1786*, CPH 69, 1997, 1–2, s. 65–85.
- Filipczak W., *Sejm 1778 roku*, [Warszawa 2000].
- Filipczak W., *Stanisława Kościalkowskiego badania nad życiem politycznym Litwy w czasach Antoniego Tyzenhauza*, w: *Stanisław Kościalkowski pamięci przywrócony*, red. M. Dąbrowska, Łódź–Warszawa 2016.
- Filipczak W., *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012.
- Glabisz G., *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022.
- Grochulska B., *Potocki Stanisław Kostka*, PSB, t. 28, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984–1985, s. 158–170.
- Grzybowski S., *Demostenes sejmów polskich*, Warszawa 1957.
- [Iwanowski Eustachy], *Rozmowy o polskiej Koronie*, przez E. Heleniusza, t. 1, Kraków 1873.
- Jusupović M., *Uczestnicy sejmików kowieńskich w czasach Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego – teoria i praktyka*, „Roczniki Lituanistyczny” 2, 2016, s. 127–142.
- Kalenkiewiczówna A., *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, w: *Księga pamiątkowa Koła Historyków Słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923–1933*, Wilno 1933, s. 155.
- Kalinka W., *Sejm Czteroletni*, t. 1, wyd. 4, Warszawa 1991.
- Kądziała Ł., *Franciszek Ksawery Branicki*, w: *Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. M. Nagielski, Warszawa 1995, s. 357–360.
- Kądziała Ł., *Sapieha Kazimierz Nestor*, PSB, t. 35, Warszawa–Kraków 1994, s. 53–54.
- Konopczyński W., *Branicka Aleksandra Izabela*, PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 396–397.
- Konopczyński W., *Branicki Franciszek Ksawery*, PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 398–401.
- Kościalkowski S., *Antoni Tyzenhauz podskarbi nadworny litewski*, t. 1–2, Londyn 1970–1972.
- Kowecka E., *Dwór „najrządniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1993.
- Krakowski B., *Oratorstwo polityczne Sejmu Czteroletniego*, Gdańsk 1968.
- Kuras Katarzyna, *Jan Mikołaj Cieszkowski klient i współpracownik Augusta Czartoryskiego*, w: *Patron i Dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 417–428.
- Maciejewski M., *Choć Radziwiłł ałem człowiek*, Kraków 1985.
- Macuk A. (Matsuk Andrei), *Rola marszałka powiatowego na sejmikach Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Augusta III*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 303–318.
- Mańkowski T., *O poglądach na sztukę w czasach Stanisława Augusta*, Lwów 1929.
- Mączak A., *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII w.*, Warszawa 1994.
- Michalski J., *Lubomirska z Czartoryskich Izabela (Elżbieta)*, PSB, t. 17, Wrocław–Warszawa–Kraków 1972, s. 625–629.
- Michalski J., *Lubomirski Stanisław*, PSB, t. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 53–56.
- Michalski J., *Od wrogości do przyjaźni. Czartoryscy wobec Karola Radziwiłła „Panie Kochanku”*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 11, 2000, s. 151–158.
- Michalski J., *Radziwiłł Karol Stanisław*, PSB, t. 30, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987, s. 257–260.

- Michalski J., *Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta*, w: *Historia sejmu polskiego*, t. 1, red. idem, Warszawa 1948.
- Michalski J., *Sejmiki poselskie 1788 roku*, PH 51, 1960, 1, s. 354–356; cz. II: 51, 1960, z. 1–3, s. 52–73, 331–367, 465–482.
- Morawski K. M., *Pogląd na opozycję magnacką między pierwszym rozbiorem a Sejmem Czteroletnim*, w: *Studia historyczne wydane ku czci prof. W. Zakrzewskiego*, Kraków 1908, s. 374–387.
- Nowak J., *Satyra polityczna Sejmu Czteroletniego*, Kraków 1933.
- Nowak-Romanowicz A., *Ogiński Michał Kazimierz*, PSB, t. 23, Wrocław–Warszawa–Kraków 1978, s. 624–627.
- Olszewski P., *Kanclerz Jacek Małachowski (1737–1821)*, Kielce 2013.
- Przedziecki A., *Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów*, t. 1, Wilno 1841.
- Pułaski K., *Lipińscy herbu Brodzisz i herbu Gozdawa*, Wiedeń 1922, s. 18–22.
- Rachuba A., *Hegemonia Sapiehów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, Białystok 2003, s. 217–229.
- Rolle A. J., *Straszny Józef. Opowiadania historyczne*, Serya Trzecia, t. 1, Warszawa 1882.
- Rolnik D., *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Katowice 2022.
- Rolnik D., *Autorytet – przywódca – opoka. W poszukiwaniu fundamentów trwałości Rzeczypospolitej w rzeczywistości politycznej czasów stanisławowskich po I rozbiornie*, w: *Historia na źródłach oparta. Studia ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Srogoszowi na 65. rocznicę urodzin*, red. A. Stroynowski, Częstochowa 2017, s. 729–738.
- Rolnik D., *Blaski i cienie życia klienta zamożnego rodu szlacheckiego w czasach stanisławowskich (1764–1795) w opiniach współczesnych*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Radości i troski dnia codziennego*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2006, s. 177–193.
- Rolnik D., *Kasztelan krakowski Antoni Jabłonowski i inni „możnowładcy”. O roli politycznej magnaterii w czasach panowania Stanisława Augusta*, w: *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Kraków 2012, s. 207–231.
- Rolnik D., *Leonarda Marcina Świejkowskiego (1721–1793) ostatniego wojewody podolskiego życie codzienne i polityczne oraz myśli o Rzeczypospolitej*, Katowice 2016.
- Rolnik D., *Sejmiki poselskie drugiej połowy panowania Stanisława Augusta. O czynnikach i motywacjach decydujących o wyborze posłów sejmowych*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 334–335.
- Rolnik D., *Świejkowski Leonard Marcin*, PSB, t. 51, Warszawa–Kraków 2016–2017, s. 383–388.
- Rosner A., *Mniszech Michał Jerzy Wandalin*, PSB, t. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków 1976, s. 480–484.
- Rostworowski E., *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*, Warszawa 1966.
- Rostworowski E., *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*, Warszawa 1957.
- Sawicki M., *Dom sapieżyński 1666–1685. Droga do hegemonii w Wielkim Księstwie Litewskim*, Opole 2016.
- Sobieski W., *Trybun ludu szlacheckiego. Studium historyczne*, Warszawa 1905.
- Stroynowski A., *Adam Poniński – marszałek sejmu 1773–1775*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne”, red. idem, 15, 2016, s. 133–154.

- Stroynowski A., *Adam Poniński w obradach delegacji sejmu 1773–1775*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 17, 2018, s. 59–84.
- Stroynowski A., *Cele i skutki rozdzielenia sejmiku podolskiego w 1786 roku*, „Wieki Stare i Nowe” 8 (13), 2015, s. 99–114.
- Stroynowski A., *Elita polityczna Wielkopolski w epoce stanisławowskiej*, „Rocznik Lubuski” 35, 2009: *Spojrzenia na pogranicze dawniej i dziś. Budowanie tożsamości na pograniczach*, cz. 1, red. B. Burda, M. Szymczak, s. 70–84.
- Stroynowski A., *Emigracyjne opowieści Radziwiłła „Panie Kochanku”*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 11, 2010: *Z dziejów emigracji polskiej XVIII–XX w.*, s. 257–276.
- Stroynowski A., *Franciszek Ksawery Chomiński – przedstawiciel elity politycznej czasów stanisławowskich*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Ignacy Krasicki i jego czasy*, red. S. Achremczyk, E. Figura-Oselkowska, J. Kielbik, Olsztyn 2021, s. 85–100.
- Stroynowski A., *Funkcje dworu magnackiego w czasach stanisławowskich*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Społeczeństwo stanowe*, red. S. Achremczyk, J. Kielbik, Olsztyn 2013, s. 11–24.
- Stroynowski A., *Ignacy Potocki – marszałek Rady Nieustającej 1778–1780*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 10, 2010, s. 217–227.
- Stroynowski A., *Kazimierz Nestor Sapieha – talent parlamentarny XVIII wieku*, w: *Historia na źródłach oparta. Studia ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Srogoszowi w 65. rocznicę urodzin*, red. idem, Częstochowa 2017, s. 681–696.
- Stroynowski A., *Kazimierz Nestor Sapieha, jako marszałek konfederacji litewskiej 1788–1792*, w: *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура*, уклад. А.А. Скеп’ян, рэдкал. У.Р. Гусакоў [и инш.], Мінск 2017, с. 491–502.
- Stroynowski A., *Meandry kariery Kazimierza Nestora Sapiehy*, w: *Canegi. Асобы, кар’еры, маенткі. Зборнік набукобых армыкулаў*, Мінск 2018, уклад. А.А. Скеп’ян, с. 142–158.
- Stroynowski A., *O oratorstwie politycznym sejmów stanisławowskich*, „Przegląd Nauk Historycznych” 5, 2006, 1 (9), s. 185–206.
- Stroynowski A., *Obrady sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa 2020.
- Stroynowski A., *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005, s. 104–106.
- Stroynowski A., *Polityczna rola Izabeli Czartoryskiej*, „Przegląd Zachodniopomorski”, zeszyt specjalny „Kobieta w kulturze politycznej świata”, red. R. Gałaj-Dempniak, D. Okoń, Szczecin 2012, nr 2, s. 41–54.
- Stroynowski A., *Postawy polityczne elit Wielkopolski w epoce stanisławowskiej (województwa poznańskie, kaliskie i gnieźnieńskie)*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Staropolski regionalizm*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 203–214.
- Stroynowski A., *Problem oratorstwa sejmowego czasów stanisławowskich*, „Częstochowskie Teki Historyczne” 1, 2010, s. 79–91.
- Stroynowski A., *Przeprowadzenie spłaty długów królewskich na sejmie 1784 roku*, w: *Sic erat in votes. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Rzeczpospolita w czasach nowożytnych*, red. M. Karkocha, P. Robak, Łódź 2017, s. 363–383.
- Stroynowski A., *„Wieczory sejmowe”. Studia nad dziejami parlamentarizmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa 2013, s. 135–147.

- Stroynowski A., *Wychowanie szlachty w świetle pamiętników i powieści z epoki stanisławowskiej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 26, 2017, 1, red. K. Rędziński, M. Łopot, s. 323–338.
- Stroynowski A., *Wychowawcze cele oświeconego sarmatyzmu*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Rocznik Polsko-Ukraiński” 16, 2015, red. K. Rędziński, D. Herciuk, s. 395–404.
- Stroynowski A., *Zmiany pozycji ordynatów nieświeskich w XVIII wieku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 19, 2020, 1, s. 103–131.
- Stroynowski A., *Zmiany sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej przed ostatnim „wolnym” sejmem w 1786 r.*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 58, 1996, s. 83–102.
- Szczygielski W., *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792*, Łódź 1994.
- Szwaciński T., *Sejmiki poselskie przed konwokacją*, KH 113, 2006, 1, s. 19–56.
- Szyndler B., *Stanisław Nałęcz Małachowski 1736–1809*, Warszawa 1979.
- Tomczyk G., *Stronnictwo królewskie na sejmie 1776 roku*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 49, 1993, s. 35–47.
- Waniczkówna H., *Czartoryski Adam Kazimierz*, PSB, t. 4, Kraków 1938, s. 249–251.
- Waniczkówna H., *Dziekoński Antoni*, PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 131–132.
- Wijaczka J., *Książę Stanisław Poniatowski – ekscentryk czy indywidualista*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Sarmacki konterfekt*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2002, s. 196–212.
- Wołoszyński R., *Nassau-Siegen Karol*, PSB, t. 22, Wrocław–Warszawa–Kraków 1977, s. 591–595.
- Zakrzewski A. B., *Kierowanie obradami sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII w.)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 5, 2000, s. 139–149.
- Zakrzewski A. B., *Sejmiki litewskie epoki Sejmu Wielkiego: między tradycją a innowacją?*, „XVIII amžiaus studijos”, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2014, s. 54–95.
- Zielińska T., *Klientela w otoczeniu Jana Klemensa Branickiego kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego około połowy XVIII wieku*, w: *Patron i Dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 209–223.
- Zielińska Z., *Geneza upadku orientacji rosyjskiej u progu Sejmu Czteroletniego w opinii ambasadora Stackelberga*, „Wiek Oświecenia” 15, 1999, s. 57–98.
- Zielińska Z., *Poniatowski Michał Jerzy*, PSB, t. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków 1983, s. 464–465.
- Zielińska Z., *Potocki Roman Ignacy Franciszek*, PSB, t. 28, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984–1985, s. 1–17.
- Zielińska Z., *Rzewuski Seweryn*, PSB, t. 34, Wrocław 1992–1993, s. 133–136.
- Zielińska Z., *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej 1743–1752*, Warszawa 1983.
- Zwierzykowski M., *Nieznanne źródło z 1778 r. do dziejów zamku poznańskiego i starostwa generalnego Wielkopolski*, w: *Staropolski ogląd świata. Nulla dies sine linea. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Bogdanowi Rokowi w 70. rocznicę urodzin*, red. E. Kościak, F. Wołański, R. Żerelik, Toruń 2017, s. 572–586.

Abstract

Was the magnates' outstanding parliamentary oratory in Stanislaw August Poniatowski's era accompanied by similar achievements in sejm actions?

Keywords: magnates, sejm oratory, sejmiks, Stanislaw August Poniatowski, 18th century Commonwealth

The article seeks to answer the question of whether the magnates' outstanding parliamentary oratory during this period was accompanied by similar achievements in sejmik actions? The discussion is divided into three parts, the first of which is devoted to identifying a narrow list of leading magnates whose political influence exceeded the framework of just one province or district. In addition, it was necessary to identify only those who appeared at the Sejms of Poniatowski's period, when the process of the magnates' withdrawal from participation in parliamentary deliberations was just progressing. As a result, the group of these leading magnates was sharply reduced. As a result, in the second part of the article, devoted to the parliamentary oratory of this group, only 25 magnates were analyzed, the vast majority of whom did not show much activity, oratorical talent or suffered from a shortage of voice conditions, thus losing the opportunity to influence the audience. Hence, the final number of outstanding orators was reduced to just eight people. Their influence on the life of the province of the nobility, and especially on the course of sejmik actions, is presented in the third part of the article. In the light of the analysis, it turned out that only a few of these leading magnates were able to effectively influence the sejmik-making nobility, most often using traditional forms of influence, although the forms of the old magnate-nobleman relationship were sharply reduced at this time. On the other hand, three of these magnates suffered decisive defeats at the assemblies. As a result, it should be concluded, based on the analysis, that the oratorical talents of the leading magnates did not translate into the ability to conduct sejmik actions.

Translated by Stefan Kubiak